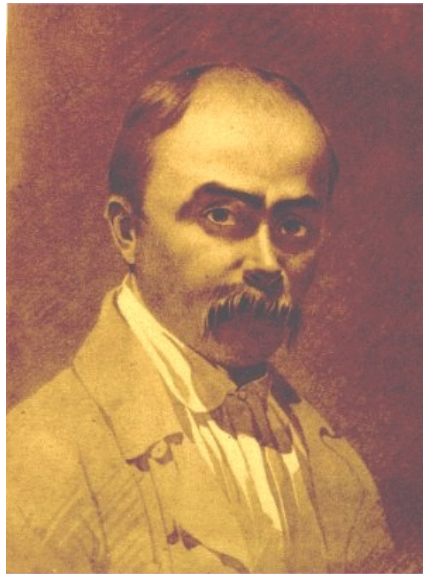

Тарас Шевченко

Музика

Переклад Б. Якубовський

За редакцією М. Славінського, П. Зайцева, й О. Лотоцького

Електронна бібліотека української літератури
2001

Тарас Григорович Шевченко. Музика. Повість. 1855.

Набір: Наталя Пісковська, Віктор Пісковський
Електронне форматування: Максим Тарнавський

Текст звірено з виданням: *Повне видання творів Тараса Шевченка*. Том сьомий. Повісті. Chicago: Видавництво Миколи Денисюка, 1960. ст.45-129.

Музика

Частина I.

Якщо Ви, ласкавий читальнику, — прихильник рідної старовини, то, коли будете проїздити через місто П[рилуку] п[олтавськ]ої губ., ражу вам спинитися на добу в цьому місті (якщо ж це трапиться не восени й не зимою, то можна й зо два дні пробути) та, по-перше, познайомитись із отцем протоєреєм Іллею Б[одянським], а, по-друге, з оцим самим пан-отцем Іллею відвідати напів-зруйнований Г[устинський] монастир, що по тім боці річки Удая верстви зо три від м. П[рилуки]. Можу вас запевнити, що не пожалуєте. Це справжнє Сенклерське абатство. Тут усе є: і канал глибокий та широкий, що його колись наповнював водою тихий Удай, і вал, і на валі високий зубчастий мур із внутрішніми проходами та стрільницями, і безконечні льохи, чи підземелля, і в землю врослі надгробки серед величезних суховерхих дубів, що їх, може, ще сам ктитор понасажував. Одне слово, усе є, чого треба для якнайповнішого романтичного образу, звичайно під пером якогонебудь Вальтера Скотта або такого, як він, списувача природи. Але я... за убожеством своєї уяви (по щирості кажучи), не берусь до такого діла, та й мова моя, правду кажучи, не про те йде. Це ж я тільки так собі, щоб оповідання повніше було, зняв мову про руїни Самойловичевого пам'ятника.

Я, бачте, з доручення Київської Археографічної Комісії відвідав ці півруїни і, звичайно, за допомогою вельмишановного пан-отця Іллі, дізнався, що монастир цей збудований “коштом і працею” нещасного гетьмана Самойловича в 1674 році, про що свідчить портрет його, яко ктитора, намальований на стіні всередині головної церкви.

Довідавшись про це все і зрисувавши, як умів, головну, чи пак святу, браму та пятибаньову церкву Петра й Павла та ще трапезу й церкву, де похований вічної пам'яті достойний князь Микола Григорович Репнін, а також і вцілілу циклопічну братську піч, зробивши, кажу, все це, як умів, я другого дня хотів був покинути місто П[рилуку] та поїхати до Л[убень] — подивитись на монастир, збудований побожною матір'ю Яреми Вишневецького-Корибута. Я вже склав був усю свою мізерію до чемодану і хотів послати фактора Лейбу на поштову станцію по коні, аж увиходить до хати господар та й каже:

— І не думайте, і не гадайте; ви тільки подивіться, що на вулиці робиться.

Я подивився у вікно: — і справді, брудною вулицею тяглися два чотирьохособові берлини, скількись коляс, бричок, вагонів різних розмірів та, нарешті, прості вози.

— Що це все значить? — спитав я свого господаря.

— А це значить, що один із нащадків славного п[рилуцького] полковника, сучасника Мазепи, — завтра іменинник.

Треба завважити, що господар мій був повітовий учитель російської історії і любив похвалитися своїми знаннями, особливо перед нашим братчиком — ученим.

— Так невжеж увесь цей транспорт тягнеться до іменинника?

— Ова! Це тільки початок, а побачите, що буде надвечір: у місті тісно буде!

— Добре. Та мені ж яке діло до вашого іменинника?

— А таке діло, що ми з вами возьмемо добру трійку коней та й чкурнемо удосвіта до Д[егтярів].

— До яких Д[егтярів]?

— Та просто до іменинника.

— Та я ж з ним не знайомий!

— То познайомитесь.

Я задумався. — А й справді, чи не чкурнути — правом дослідника старовини помилуватись на сільські імпровізовані забави? Це буде щось нове. Хай буде так!... І ми другого дня поїхали в гостину.

Почати з того, що ми збилися з дороги не тому, що було ще темно, коли ми виїздили з міста, а тому, що візник (справжній мій земляк!), переїхавши через удайську греблю, пустив віжки та сам про щось задумався, а коні, не будучи дурні і пішли собі транспортним шляхом — звісно, з навички. Отож ми й приїхали до села І[ванківці]; питаємо першого стрічного дядька, як нам проїхати до Д[егтярів].

— До Д[егтярів]? — каже дядько. — А просто беріть на П[рилуку].

— Як то на П[рилуку]? Та ж ми їдемо з П[рилуки].

— Так не треба було вам і їздить до П[рилуки], — зовсім байдужно відповів дядько.

— То як же нам тепер проїхати до Д[егтярів], щоб не вертатись до П[рилуки], га? — спитавсь я.

— Дозвольте, — тут десь неподалеку є село С[окиринці], що теж належить нащадкові славного полковника. Чи не знає він цього села?

— А С[окиринці], земляче, знаєш? — спитавсь я селянина.

— Знаю! — відповів він.

— А Д[егтярі] від С[окиринців] далеко?

— Ба ні.

— Так ти покажи нам дорогу на С[окиринці], а там ми вже якось знайдемо й Д[егтярі].

— Ходім за мною — промовив дядько й пішов вулицею попереду нашої хвацької трійки.

Він провадив нас повз стару дерев'яну однобаньову церкву та чотирьохкутну рублену дзвіницю; дивлячись на неї, я згадав картину незабутнього мого Штернберга “Посвячення пасок”, і мені стало сумно. При імені Штернберга я багато-багато згадую.

— Оце вам буде шлях просто на С[окиринці], — казав дядько, вказуючи рукою на ледве помітну дорогу, що поблискувала між густою зеленою пшеницею.

Цікаво, що візник наш цілу дорогу від П[рилуки] до І[ванківців] та підчас розмови моєї з селянином усе мовчав і, тільки побачивши з-за темної смуги лісу криту білою бляхою баню, промовив: “Оце вам і С[окиринці]”, а потім знов занімів. Це загальна риса вдачі моїх земляків. Земляк мій, як щось і доладу зробить, то не розбалакається про свій хист, а як, борони Боже, вклепається, то вже зовсім рибою стає.

У С[окиринцях] довідалися ми про дорогу до Д[егтярів] і поїхали собі з Богом між зеленою пшеницею та житом.

Товаришеві моему така подорож, здається, не зовсім подобалась, тим більше, що він претендував чепуруном бути (а треба вам сказати, що ми були одягнені цілком

по-бальовому). Він, як і візник наш, теж мовчав і не промовив навіть: “Оце й С[окиринці]”, — до того його розлютила курява та інші подорожні невдачі. Я ж, не зважаючи на фрак та інше причандалля, був зовсім спокійний і навіть щасливий, дивлячись на неоглядні простори, засіяні житом і пшеницею. Правда, і до мого серця закрадався сум, але сум іншого роду. Я думав і питався в Бога: “Господи, для кого засіяне й зелене це поле?” Хотів був поділитися цим сумним запитом із моїм товаришем, та, подумавши, не поділився. Якби не це прокляте питання, що так недоречі зродилося в моїй душі, я був би цілком щасливий, купаючись, так би мовити, у тихо-хвильному морі свіжої зелені. Що більш наближалися ми до балю, то сумніше й сумніше ставало мені, і я ладен був, як то кажуть, завернути голоблі назад. Коли я дивився на обірваних стрічних селян, цей баль здавався мені якоюсь нелюдською забавою.

Чи так, чи сяк, а ми нарешті прибули до своєї мети — вже як сонце заходило. Не описую вам ні освітленого вечірнім сонцем лісу ще прадідами посажених чудових дубів, серед яких здіймається бенястий бельведер величезного панського дому, ні тої широкої та величавої просіки, чи пак алеї, що провадить до дому, ні величезного села, заставленого повозами, кіньми, льокаями та фурманами; не описую тому, що перед тим, як вїхали ми до алеї, зустріла нас безконечна кавалькада амазонок та “амазонів” і зовсім збила мене з пантелику; але товариш мій не сторопів: він моторно вискочив із воза та хвацько кланявся всій кавалькаді, з чого побачив я, що він неабиякий жартун. Коли амазонки, амазони і, нарешті, ґруми чи джокеї поминули нас, я також зліз із воза, розплатився з нашим візником та на запит його: “Де ж я буду ночувать?” — сказав: “В зеленій діброві, земляче”; після чого він посвистав та й подався в село, а ми скромно пішли чудовою алеєю до панського дому. Та щоб надати собі вигляду, що ми хоч трохи скидаємось на джентельменів, зайшли ми до так званої паничівської офіцини недалеко від головного будинку, де нас зустріли джентельмени найнепрстойнішого вигляду. Звичайно буває, що люди після доброго обіду та неабиякої пиятики просто сплять собі, а в них було це якось навпаки. Вони скакали, кричали та чорт-зна-що виробляли, і всі, звичайно, в “шотландському” вбранні. Цинізм, щоб не сказати мерзота, та й годі. Вергілій мій якось допросився умивальника з водою та миски, і ми, вмивши в коридорі свої обличчя та витрусивши пил з фраків, подалися до саду в надії зустріти господарів.

Надія нас не обдурила. Ми ввійшли спочатку до дому і, пройшовши дві залі, опинилися на терасі, уставленій найрозкішнішими квітами. Зійшовши з тераси і пройшовши старанно посипаною піском доріжкою через зелений майдан (що його з патріотизму зовуть “левадою”), увійшли ми в сад, — на немале моє диво, не англійській і не французький сад, а просто в натуральний дубовий ліс чи діброву. І коли б не блищали жовті доріжки між старими, темними дубами, то я зовсім забув би, що я в панському саду, а не в якійсь незайманій діброві. Вергілій мій повів мене до високого, розлогого, величезного дуба й показав мені в його стовбурі невеличкий проріз — ніби малесеньке віконце, сказавши: “Подивіться в це віконце!” Я подивився і, звичайно, нічого не побачив. — “Подивіться уважніше!” Я подивився уважніше й побачив щось подібне до образу Божої Матері. І справді, був це образ Іржавецької Божої Матері (так пояснив мені мій Вергілій), врізаний у цей дуб славним п[рилуцьким] полковником через рік після полтавського бою.

Слухаючи пояснень про цю історичну подію, я не помітив, як ми знов вийшли на леваду, де й зустріли господаря та господиню, оточених юрбою своїх усміхнених гостей.

Вергілій мій досить зграбно, як на повітового вчителя, вклонився господареві та господині, а господар поблажливо простягнув йому вказівний палець лівої руки, оздоблений коштовним перстнем. Вергілій улесливо схопив його палець обома руками і представив мене, як свого друга та вченого побратима. Я й собі також уклонився — сказати правду — досить по-вченому, себто по-ведмежому, і після того до гурту гостей приєдналися ще два члени.

Не описую вам ні господині, ні господаря, бо підчас нашої авдієнції надворі було майже темно, отже роздивитися докладно не можна було. Та хоч як гарна картина в цілому, а коли маляр не подбав про подробиці, то картина його зостанеться тільки ескізом, що на нього справжній знавець та аматор подивиться й лише головою похитає та відійде, зідхнувши, до портретів Зарянка — милуватися на герби, з убийчою докладністю вимальовані на гудзиках якогось віц-мундура.

А щоб знавець та прихильник викінчених картин не покивали головою, обмежуся тільки першим вражінням, — найважливішою, на думку психологів, рисою в змалюванні характерів.

Перше вражіння, яке справила на мене господиня, було дуже миле, а господар — навпаки. Можливо, що то вказівний палець лівої руки, так ласкаво простягнутий моему приятелеві, викликав прикре вражіння. Весела юрба гостей поволі сунула до дому, вже блискуче освітленого всередині; на терасі ж іще тільки розвішувано різнокольорові ліхтарі серед розкішних квітів та цитринових дерев.

Ледве господар із господинею ступили на терасу, кріпацька оркестра вдарила славнозвісного марша з “Вільгельма Телля”, після марша таки зараз, не відіхнувши, — полонеза, — і балъ розпочався в усій своїй пишності.

Якийсь учений муж (здається, барон Боде) поїхав із Тегерану до руїн Персеполісу і досить докладно описав свою подорож аж до долини Мардаміт; побачивши ж величаві руїни Персеполісу, сказав він: “Багато подорожніх описувало ці славнозвісні руїни, то мені тут зовсім нема що робити.” Те саме можу і я сказати, дивлячись на провінціяльний балъ, хоч подорож моя не мала на меті опису провінціяльного балю і не звязана з такими труднощами, як подорож із Тегерану до руїн Персеполісу, та й порівняння вживаю, сказати правду, дуже ненатурального; та що робить? — як прийшлося, так і буде.

Прочитавши першу-ліпшу повість сучасного нашого красного письменства, ви всюди знайдете опис якщо не столичного, то вже неодмінно провінціяльного балю, та, звичайно, з усякими додатками про вбрання, поведінку, чи то манери, і навіть самі обличчя, начебто природа для провінціяльних левиць та левів особливі форми творила. Дурниця! Форми ті самі, а якщо є між ними різниця, то тільки та, що провінціяльні леви та левиці безперечно більш освоєні, ніж столичні, чого, скільки мені відомо, описувачі провінціяльних балів не завважили. Отже, всі балі вже описані, почавши з балю на фрегаті “Надежда” і скінчивши російською гульнею на німецький лад, де устьсисольські хлопці “трошечки попустували”. І про провінціяльний балъ можу сміливо сказати, що мені [там] зовсім нічого робити, хіба що милуватись на свіжі, здорові обличчя провінціяльних красунь.

Одне мене на цьому балі трохи здивувало, а саме те, що не видно було ні одного мундура, не вважаючи на те, що в п[рилуцькому] повіті стояв стрілецький батальйон. Не догадуючись, які тому причини, я звернувся до свого Вергілія; а Вергілій мій саме у цей мент виробляв у кадрилі найкласичніші “па”. Я терпеливо дожидав кінця останньої фігури кадрилі, а тимчасом відповідав здогадами на питання. Може, — думав я — вони того?.. Але ні, ця професія належить більше гусарам і взагалі кавалерії, а вони ж піхотинці, та ще й з “науковим” кантом. Ні, тут щось не теє!

Саме тоді кадриль скінчилась, і спітнілий мій Вергілій підійшов до мене.

— Ач, як танцюємо! — промовив він, обтираючись.

— Нічого, незгірше, — відповів я безуважно.

— А ось що, — сказав я йому мало не пошепки — чому це на балю немає військових?

— Їх майже ніде не приймають, тим більш у такому домі, як дім нашого Амфітріона.

— Дивно! — подумав я і, подумавши, спитав:

— А панночки нічого?

— Зовсім нічого!

Тут заграли вальс, і ментор мій закрутився з якоюсь апетитною чорнявкою. А я, пропхавшись якимсь між глядачами та глядачками, себто між покоївками та льокаями, що стовпилися біля відчинених дверей, вийшов на терасу та думав про те, як

Мы подвигаемся замѣтно...

Баль увінчано найрозкішнішою вечерею і не покроплено, не запито, а дослівно залито шампанським усяких марок. Мене простов жах ударило від такої розкоші.

По вечері Амфітріон запропонував гросс-фатера, і щасливі гості прийняли це з захватом.

Гросс-фатер почався і тривав з усією сільською простотою, аж поки не вийшло сонце.

Красуні, особливо ж красуні типу героїнь покійного Бальзака, себто красуні не першої свіжості! Не ражу вам танцювати до сходу сонця. Влада, що ви її зберегли над нашим бідним серцем при світлі свічок, зникає при світлі соняшному, а чари, нав'язані вами за ніч, заступає якесь гірко-неприємне почуття, подібне до переситу. Але ви, неситі пожерачки бідних сердець наших, в своєму тріумфі й не помічаєте, як наближається день, і сила ваша щезає, немов прозорий туман, що розстелився над болотом.

Так думав я, покидаючи веселий, невимушений гросс-фатер і пробираючись між дубами до нашого табору (гості не зміщалися в будинках; напиналося кілька шатрів у кінці саду, — це й був обоз, або, точніше, циганський табір). Наближаючись до шатрів, що блищали в темній зелені, я немало здивувався, почувши в одному шатрі пісні та регіт. Це були друзі-питухи, що воліли самоту (не можна сказати, щоб повну), ніж світову суєту. Я пробрався якимсь до свого шатра, нашвидку перемінів фрак на блюзу і зник між кущами ліщини.

Я не знав, що до саду підходить став, і мені здавалося дивним, коли на [його] ясному тлі почало зарисовуватися густе, темне гілля ліщини. Я вийшов на галявину, і передо

мною в усій красі своїй стало озеро, отінене старими берестами, чи то вязами, та мальовничими вербами. Чудова картина! Вода не ворухнеться — суще дзеркало, і верби-красуні начебто підійшли до нього групами — помилуватись на свої розкішні, широкі віті. Довго стояв я на одному місці, зачарований цією чудовою картиною. Мені здавалося блюзнірством — порушити найменшим рухом цю урочисту тишу святої красуні природи.

Подумавши, я все ж зважився на таке блюзнірство. Мені спало на думку, що не погано було б зо два-три рази пірнути в це зачароване озеро, і я це миттю виконав.

Після купання мені стало так легко й радісно, що я подвійно відчув красу краєвиду й вирішив натішитись ним до краю. Для того уместився я під розлогим вязом та з насолодою замилювався чарівливою природою.

Оглядав я її, одначе, недовго. Я прихилився до береста й безтурботно заснув. Уві сні повторилась та сама радісна картина, з додатком балю, — дивно тільки, що замість звичайного вальсу я бачив уві сні відому картину Гольбейна “Танець смерти”.

Видіння мої перервав пронизливий жіночий сміх. Розплющивши очі, я побачив жваву зграю німф, що плескалася й вищала у воді, і мені хоч-не-хоч довелося відіграти роллю нескромного Актеона-пастуха. Одначе, я скоро запанував над собою та повзком заховався в кущах ліщини.

В одинадцятій годині вранці дзвін сповістив нежонатих гостей, що чай готовий (жонаті гості розкошували ним у своїх кімнатах). На сей радісний благовіст гості посунули з своїх самотніх захистів на пишну терасу, прикрашену столами з чайним начинням і кількома пузатими самоварами та кавниками. Не встиг я докінчити другої чашки світло-брунатного сиропу із сметанкою, аж залунав вальс, і крізь відчинені двері я побачив у залі кілька пар, що кружилися в танці. “Коли ж вони накружаться?” — подумав я і, сходячи з тераси, зустрів свого Просперо, який мені сказав нишком, що сьогоднішній вечір почнеться концертом; це мене немало втішило, хоч, сказати правду, сподівався я небагато. Одначе, я помилився.

Незабаром після вечірньої прохідки гості зібралися, одягнені, як кому трапилось, себто одні в сурдутах, інші в пальтах, а ті, що додержували доброго тону або вдавали з себе англomanів, прийшли у фраках; про вбрання ж ніжної статі нема що й казати. Це вже всьому світові відомо, що ні одна жінка, хоч би не знати, якою красунею була, не завагається разів зо двадцять на добу змінити своє вбрання, якщо має зустріти юрбу хоч би й потвор, аби не своєї статі. Прошу не гніватися, любі мої читальниці, — це не вигадка, а нерушимий факт.

Гості зібралися і посідали на свої місця, звичайно, з певним розбором: значніші висунулись наперед, а дрібнота (між нею і нас, Господи, постав) розташувалася в кіосках, у потемках, між колонами. Коли все втихомирилося, на підмостках у вигляді сцени з'явився досить опасистий з колишніх кріпаків капельмейстер з цілком льокайським обличчям.

— Учень славного Шпора! — прошепотів хтось біля мене.

Ще хвиля, — і гримнула “Буря” Мендельсона, та, сказати правду, гримнула і гриміла далі — вдатно. Мене не на жарт вразила віолончеля. Віолончеліст сидів ближче до

авансцени, ніж інші музики, неначе напоказ (воно й справді так було). Це був молодий чоловік, блідий та худорлявий, — все, що я міг розглядіти з-за віолончелі. Сольо свої він виконував з таким чуттям та мистецтвом, що хоч би й самому Серве так не сором. Здивувало мене одне, — чом йому не плескають. Мені ж самому починати не личило. Що я за суддя, та й що за гість такий? — Бог-зна що й Бог-зна звідкіля! Що скажуть гості першого розбору?

Тимчасом “Буря” скінчилась, і я почув такі, стиха виголошені, похвали артистові: “От так Тарас! от так молодець! Недарма в Італії побував!”

Поки ладналася оркестра, встиг я довідатися від сусіди дещо про артиста, що мене зацікавив. Почалась увертюра з “Преціози” Вебера, і я, на моє диво, побачив віолончеліста із скрипкою в руках, мало не поруч капельмейстра, і тепер міг його краще розглядіти.

Це був молодий чоловік, літ двадцяти, стрункий та граціозний, з чорними живими очима, з тонкими, ледве усміхненими устами, високим, блідим чолом. Одне слово, був це джентельмен першого, та ще й найсимпатичнішого роду.

Коли він виконав арію Преціози, я не втерпів, закричав “браво!” й почав щосили плескати в долоні. Усі, звичайно, подивились на мене, як на божевільного. Одначе, я не злякався, плескав далі та кричав “браво!” — аж поки волові очі самого господаря не примусили мене схаменутись.

Оркестра знову ладналася, але я, не сподіваючись почути щось краще, вийшов із залі до саду. Ніч була місячна, тепла та тиха. Я блукав неподалеку дому, і з хаосу звуків до мене долітали чудові звуки віолончелі або скрипки. Образ сумного артиста, з його меланхолійною усмішкою, наче живий, носився передо мною. “Де я його бачив? Де я його зустрічав” — питав я сам себе і після довгого напруження пам’яті згадав, що я бачив його підчас обіду з рукою, обгорнутою в серветку, за стільцем самого господаря.

Я мало не зомлів після такого відкриття.

Музика стихла, і я пішов доріжкою через леваду до старовинних таємничих дубів. Пройшовши трохи, я почув за собою тихий шелест кроків, озирнувся й пізнав віолончеліста, що йшов слідом за мною. Я звернувся був до нього з запитом, але він випередив мене: схопив мої руки та з сльозами притиснув їх до своїх уст.

— Що ви! що ви! що з вами сталось? — питав я його, пориваючись визволити руки.

— Дякую вам, дякую! — говорив він пошепки. — Ви — одна-єдина людина, що слухала мене й зрозуміла мене!

За сльозами він не міг далі говорити. Я мовчки взяв його під руку і припровадив до дернової лавки, що оточувала столітній розлогий дуб.

Довго ми сиділи мовчки; нарешті він промовив:

— Ви до мене дуже ласкаві.

Тут залунав голос, що кликав його на ймення.

— Ідіть до виноградної альтанки, — сказав він, підводячись. — Я в цю ж мить прийду до вас.

І він поспішно віддалився.

Дивлячись услід за ним, я думав: ось надхнений міннезінгер XII віку. Одначе, як ми недалеко відійшли від шляхетних лицарів-розбійників того смутного віку! А освіта йде собі вперед великими кроками...

Я встав з лавки й пішов доріжкою, що вела до виноградної альтанки. Не знаю, чому, але я не сподівався почути від нього, як це звичайно буває, його безрадїсну історію, і, хвалити Бога, я не зовсім помилився. Правда, він висловив передо мною може навіть більше, ніж сам хотїв; але промовив він до мене не простою нашою, вбогою мовою, — це були божественні звуки, в яких відбився луною стогін стражденного непорочного серця.

Прийшов він до мене до альтанки з віолончелею і, ні слова не сказавши, почав ладнати інструмент та, наче для проби, ніби жартома, загравав відому каватину з “Норми”. Мені з цими звуками аж дух зайнявся. Не відводячи смичка від струн, він загравав одну з сердечних мазурок Шопена. Скінчивши мазурку, він ледве чутно промовив: “Ось у нас і свій баль”. Програв він іще кілька мазурок, одну кращу за другу, одну сердечнішу за другу.

Наприкінці останньої мазурки я помітив крізь листя винограду німі обличчя численних слухачів; це були покоївки, льокаї та фореїтори приїжджого панства. Вони покинули вікна, через які задивлялися на німецькі танці своїх вимуштруваних панів та паній і прийшли послухати, як грає Тарас.

Орфей мій, відпочивши трохи та наладнавши свою ліру, провів смичком по струнах, — і поллялася повна сердечної, солодкої туги, моя рідна мелодія на слова:

Котилися вози з гори
Та в долині стали.

Програвши тему, він варіював її на тисячу ладів, і так варіював, що я нічого подібного в житті своєму не чув, та, здається, і не почую ніколи. Слухачі навколо альтанки підчас гри не ворухнулись, а коли він скінчив свої чудові варіяції, слухачі ще довго слухали, не переводячи духу, нарешті всі разом зідхнули і знов замовкли.

Я мовчки взяв його за руки і знаком просив його вийти з альтанки. Ми вийшли й довго ходили мовчки доріжкою, неначе боялися заговорити. Нарешті я, опанувавши себе, спитав його:

— Де ви вчилися?

— Спочатку вдома.

— А потім?

— А потім пан із панею їздили закордон і мене з собою брали, і, поки вони жили в Берліні, я ходив кілька разів до Шпора і більше ніде не вчився.

— Аджеж Шпор грав на скрипку?

— Так я й учився в нього на скрипку; скрипка й є мій справжній інструмент, а віолончеля — це вже так собі.

— Що ж ви думаєте тепер із собою робити? Ви ж правдивий, великий артист!

— А що я маю з собою робити? Повіситись, — більше нічого.

Сказати правду, я й сам не міг йому нічого кращого провістити.

— Минулого літа — промовив він — приїздив до нас із Качанівки Глінка, слухав мою гру на скрипку та на віолончелю, хвалив мене та просив пана, щоб він одпустив мене на волю. Вони обіцяли йому, аленма тому, здається, і скінчилось.

— Не сумуйте, молїться Богові! Дасть Бог, усе буде добре.

— Я не трачу надії. Михайло Іванович, здається, такий добрий; на нього можна надїятись.

— Цілком можна, якщо він тільки про вас не забув. Напишіть ви йому листа.

— Написати папишу, та як перешлю його? Я ж адреси не знаю.

— Я знаю, і ви передайте листа мені. Напишіть листа сьогодні, а я завтра буду в місті і подам його на пошту.

У цей час ми підійшли до альтанки, і він спитав мене, нахилиючись до віолончелі:

— Чи не заграти вам ще чого?

— Дуже вам дякую. Ви втомились, відпочиньте трохи та приготуйте на завтра лист.

І ми розійшлися.

Після вечері (перед сходом сонця), попрощавшись із господарем та господинею, я, не заходячи до табору, пішов до села, щоб найняти коня з возом для поворотної подорожі до міста або хоч до поштової станції. Та ба! у цілому величезному селі не знайшлося ні коня, ні воза. Що й казати, заможні селяни! Пяниці, певно, та здебільшого ледарі, бо якжеж це може бути, щоб на все село ні одного коня з возом не знайшлося!... Дивні люди наші селяни! Як не завдати їм страху, то нічого й не буде. “Але ж вам либонь занадто страху завдали”, — подумав я, дивлячись на голе село.

Що робити! Подався я до жида до корчми та й порядив у нього, звичайно, за жидівську ціну, шкапу на п'ять верстов до якоїсь там ферми. А звідти, як упевняв мене жид, можна хоч чвірку найняти до самої П[рилуки].

За допомогою послужливого Тараса Федоровича (віолончеліста) ми сяк-так запакували свою мізерію й виїхали з села шляхом на П[рилуку].

— Скажіть мені, що це за ферма, куди він нас тепер везе? — спитав я свого напівсонного ментора.

— Ферма — це хутір Антона Карловича. Чудові люди, себто він та Маряна Якимівна! Чудові люди! Заїдемо, неодмінно заїдемо! Я вже їх дуже давно не бачив.

— Нехай і так буде, заїдемо. Мені вже тепер однаково гуляти, поки не виберусь на поштовий шлях.

— Не будете жалувати. Антін Карлович — дуже цікава людина. Він, бачте, почав і скінчив свою службу, як лікар у флоті, разів зо два подорожував навколо світу, кинув службу та й дістає собі повну пенсію. А тепер займає ще приватно посаду домового лікаря в нашого Амфітріона, а він йому ще в додаток і хутір з усіма угіддями подарував. Чого ще треба? Живи та Бога хвали.

— І давно він уже тут мешкає?

— А буде років десять з гаком.

— Чи вони люди сімейні?

— Ні, тільки вдвох. Правда, під їх безпосереднім доглядом виховуються дві дочки поміщика — дуже милі діти, — і вони, можна сказати, стали їм за справжніх дітей. Одна, думаю, матиме вже літ із шість, а друга — на рік молодша.

— Що ж це їх не було видко на балю? Вони ж, певно, вже качучу танцюють. А ви знаєте, яка це краса балю.

— Ні. Я думаю, що вони качучі не танцюють, і, знаєте, мати хоче їх виховати в повній самоті та потім випустити в світ зовсім невинних, як двоє пташенят із-під крильця. Знаєте, мені ця ідея надзвичайно подобається, — морально-філософська та, можна сказати,

поетична ідея. Як ви думаєте?

— Справді, поетична ідея, та ніяк не більше. — Я все ж не підозривав, що Софія Самійлівна має діти. Вона така ще свіжа!...

— І прекрасна, додайте!

— Справді, прекрасна.

Тут зустрілись ми з селянином, який, знявши свій солом'яний бриль, уклонився. І, коли ми проїхали повз нього, він усе ще стояв з непокритою головою, дивився на наш повіз та, мабуть, думав: “Чорт його знає, що воно таке, чи воно пани, чи воно жида?” — Пани, та ще такі, що з балю вертаються.

Звичайно, ви знаєте лубочний куншттик, що зображує як жида на шабаш поспішають. Багато було спільного між цим куншттиком та нашим повозом, а, мабуть, і його пасажирами. Як же мав селянин не спинитись і не полюбуватись на такий пишний поїзд. А треба вам сказати, що курява не приховувала нашої пишноти, бо ми посувалися ходою, і тільки особи наші стирчали з глибокої жидівської брочки, а сам господар ішов пішки, поганяючи свою худорляву шкапу.

Кілька разів до мене долітали якісь жидівські слова, що їх із зідханням промовляв наш візник, та так часто повторяв ту саму фразу, що я мимохіть її завчив і просив його мені її перекласти, але він усе не згожувався, впевняючи мене, що це були недобрі слова.

— Такі сердиті, — додав він — що про них і думати недобре, не те щоб їх іще вимовляти.

Але я обіцяв йому гривню міді на горілку, і він, подивившись на мене недовірливо, сказав:

— Уні хушавке мес; по-вашому це буде значити, що жива людина без грошей все одно, що мертва.

Справжня жидівська приповідка!

Ось ми й їдемо собі доріжкою серед чудової зелені, осяяної ранішнім сонцем. Роса вже трохи попідсихала, і коники починали своє цвіркання в зеленому житі, таке тихе, таке мелодійне цвіркання, що, якби мене не вкусила муха за ніс, то я неодмінно б заснув. Зігнавши прокляту муху, я мимоволі поглянув уперед. Боже мій, та звідкіля ж це все взялося? Уявіть собі: з зеленої рівної поверхні, можна сказати, перед самим носом виринули верхи тополів, потім показалися зелені маківки верб, потім цілий ліс розстелився по-під горою, а за ним розгорнулося по всій долині, наче білий обрус, тихе, ясне озеро. Прекрасна, радісна для душі картина!

Я штурханцями розбудив свого товариша й показав йому рукою на чудовий краєвид.

— Це ферма Антона Карловича. Ми тут встанемо та підемо пішки через гай, а він нехай спиниться біля шинку під горою. Давши розпорядження жидові, ми пішли до гаю; та до гаю не так легко потрапили, як гадали, бо він був обкопаний досить широким ровом, а протилежний бік рову був загорожений живоplotом, себто обсажений агрусом.

Узявшись з приятелем по-під руки (чого я між іншим, терпіти не можу), пішли ми вздовж живоplotу, обсаженого високими розкішними тополями. З-за тополів де-не-де просвічували молоді березові гайочки або темнів стрункий молодий дубняк; раптом стрункий ряд тополів переривав старий дуб, що розсівся по-над самим ровом,

простягнувши свої мальовничі віті далеко по-за рів аж на самий шлях.

Пройшовши доброї півверстви, ми дійшли до рогу живоплоту і звернули ліворуч стежкою, що вела з гори рівнобіжно з ровом. На цьому повороті перед нами стало в усій красі своїй тихе, ясне озеро, поросле густим зеленим очеретом та величезними розлогими вербами. Коли ми підійшли до озера, мені так і закортіло двічі або тричі пірнути в його прозору воду. Але проводир мій досить слушно завважив мені, що такий вчинок був би непристойний, тим більше, що в цей час ми підійшли вже до воріт парку, отінених двома старими вербами. Ми без труда відчинили ворота й увійшли до парку. Довга тінява доріжка вела до дому, що здалека білів крізь гілля. Не доходячи до дому, ми побачили осторонь, неподалеку від дороги, між деревами, людську постать у білій полотняній блюзі, в солом'яному просторому брилі та з цигарою в зубах.

— Антонові Карловичу наше поважання! — закричав мій поводитир.

Постать у блюзі підняла бриль та, вийнявши з рота сигару, промовила:

— Просимо до господи!

Ми підійшли ближче. Це був сам господар парку або ферми, бадьорий, кремезний дід із цілком німецьким обличчям. Мій моторний провідник представив мене з усякими епітетами, а Антін Карлович з добродушною посмішкою простягнув мені руку та промовив:

— Дуже радий.

Я й собі промовив також якийсь лаконічний комплімент, і ми знову вийшли на дорогу. Не встигли ми ступити кілька кроків, як до нас вибігли з-за куща квітучої запашної черемхи дві біляві гарненькі дівчинки літ пяти або шести та кинулись до Антона Карловича, кричучи: “А що, злякали, злякали?”

Антін Карлович мовчки показав їм на нас рукою, і дівчатка покинули його та сховалися за кущем черемхи.

Тимчасом ми вийшли на зелений майданчик, що з одного боку прилягав до озера, а з другого до ганку чистенького, біленького будиночка, пообсажуваного кущами бузку.

Чудове вражіння зробила на мене ця тиха граціозна картина.

Слідом за нами вибігли на лучку дівчатка, а з дому на ганок вийшла молода, гарна собою жінка з книжкою та парасолькою в руці й пішла до дітей. Це була, як я потім довідався, гувернантка-французка.

Ми ввійшли на ганочок, і господар запропонував нам одпочити в тіні, а сам увійшов досередини.

Я на дозвіллі замилювався дітьми, що гралися на зеленій лучці та, сказати правду, на струнку, величаву постать красовитої гувернантки, замилювався до того, що не помітив, як до нас на ганочок вийшла сама господиня.

Уклонившись, я просив вибачення за свою неувважливість.

— Нічого, нічого, любуйтеся! У нас, хвалити Бога, є на що полюбуватись.

І вона лукаво всміхнулась та звернулась до мого товариша. Той почав був мене представляти, але вона нецеремонливо сказала йому:

— Не турбуйтеся, мені вже Антін Карлович представив. А ви краще розкажіть, як ви на балю веселилися.

І приятель мій заходився описувати їй баль, а я тимчасом приглядався до нецеремонливої господині дому.

Це була щонайменше тридцятипятилітня, дуже добре збережена чорнявка з великими, виразистими карими очима, з досить, як на її літа, свіжим румянцем на гладких лицях, з кирпатеньким носом, з чудовими білими зубами, з ледве обвислим підборіддям. У цілому ж була вона справжній тип українки. Навіть голос її, особливо ж вимова, нагадували мені мою землячку, якусь жінку урядовця середньої руки або високої руки протопопшу, не зважаючи на те, що була вона одягнена, як правдива пані.

— А бодай вас із вашим балем! — скоромовкою промовила вона, стала в дверях та й зацокотіла:

— Уклінно прошу до покоїв! Ви хоч сьогодні з балю, та, мабуть, іще чаю не пили. Сказати правду, і ми оце тількищо встали.

Я пішов слідом за господинею, а товариш мій, як той, що знає місцевість, пішов шукати жида та розпорядитися щодо помешкання.

У першій кімнаті, досить великій, зустрів нас Антін Карлович уже не в полотняній блузі, а в сірому пальті з літнього трико, і попросив мене сідати без церемоній.

— А ви, Маряно Якимівно, пошліть свою Ярину просити до сніданку Адольфіку Францівну з дітьми.

На поклик господині з'явилась покоївка, скромна та миловида, в сільському вбранні, і, діставши від Маряни Якимівни наказ у чистій українській мові, вийшла з світлиці.

Через кілька хвилин увійшла до кімнати гувернантка з двома дівчатками, а за нею й мій товариш. І всі ми посідали круг столу, увінчаного величезним самоваром. Якби я не знав, чиї це були діти, то подумав би, що Маряна Якимівна була їм справжня мати: так любо, так по-материнському любо вона їх доглядала. І, на немале моє диво, вона, звертаючись до гувернантки, розмовляла з нею по-французькому. “Ось тобі й жінка урядовця середньої руки! Ось тобі й протопопша вищої руки!” — подумав я. Мене Маряна Якимівна просто зачарувала, і, коли б вона зверталась до своєї Ярини (здається, єдиної служниці) по-московському, то я подумав би, що маю щастя мати перед собою принаймні графіню або хоч просто даму вищого льоту.

Така сила упереження проти своєї рідної мови!

За чаєм я нагодою довідався, як на імя обом дівчаткам. Одну, здається старшу (обидві були однакові на зріст), звали Лізою, а Другу Натусею. І такі вони були схожі одна на одну, що, якби їх пересадовити з місця на місце, то й не знав би, котра з них Ліза, а котра Натуся. А обидві вони були надзвичайно подібні до своєї любої нені.

Господиня, між іншим, звернулась до мене і спитала, чи сподобався мені концерт у Д[егтярях].

— Аджеж там напевне не обійшлося без концерту?

Я підтвердив.

— Ну, а віолончеліст? Правда, гарний?

— Чудесний! — відповів я.

— Це наш великий приятель, і окрім того, що він чудовий артист, треба знати, що він і людина з якнайніжнішим, якнайблагороднішим серцем. Та що маєш робити? — додала

вона, зідхнувши. Ліза та Натуся плачуть, коли не бачать його два дні поспіль, а про Адольфіну Францівну нема що й казати, сказала вона, шуткуючи, та поцілувала гувернантку у щічку, що аж запалала, з чого я побачив, що вона розуміє по-російському.

Мені було дуже мило почути таку думку про людину, що її я з одного разу полюбив, як щось близьке моєму серцю.

Після чаю Антін Карлович звернувся до нас і запросив до своєї хати.

— Я до них тільки в гостину захожу, а хата моя в садку. І він узявся за свій бриль. Ми пішли за його прикладом.

Біла, соломою вшита хата, до якої привів нас Антін Карлович, стояла серед овочевих дерев і була Антонові Карловичу за кабінет та разом і за сторожівню. Справді німецька штука!

Хата Антона Карловича, як взагалі українські хати, була розділена сінями на дві половини: на властиву хату з кімнатою та на так звану комору. У коморі, освітленій одним вікном, містилася в нього аптека й бібліотека, у сінях лабораторія. Такий висновок можна було зробити з того, що на широкій грубі стояв лембик, реторта та шклянні й черепяні слоїки. Стіни світлиці, чи кабінету, були прикрашені луками, стрілами, томагавками та іншим знаряддям дикунів, що й свідчило про кругосвітню подорож Антона Карловича. Під стінами стояли дві канапи, а між ними при стіні простий дубовий стіл і на ньому електрична машина.

— Чи не бажаєте відпочити з дороги, а я тимчасом навідаюсь до Д[егтярів]: я ж там домовий лікар. До побачення!

І він залишив нас у своєму кабінеті повними господарями.

— Не думав я, вирушаючи на баль, що потраплю до кабінету вченого мандрівника, та ще й скромного мандрівника! — подумав я вголос, коли ми zostалися самі.

— Та це ще нічого! — сказав мені товариш — ви зазирніть у кімнату, от де рідкі речі!

І справді ж рідкі! Уздовж цілої кімнати, під стіною — дубовий широкий стіл, позаставлюваний різноманітними й прегарними черепашками тропічних морів, а посередині стала, якраз напроти вікна, — плескувата скринька з аршин завдовжки та завширшки із скляною покришкою; вона містила в собі нумізматичні рідкості Антона Карловича.

Між монетами всякої форми та розміру побачив я австрійський таляр XVII віку з глибоко втисненим штампом, що зображав московський герб.

— А правда ж, цікава монета? — сказав мені товариш, указуючи на таляр, або, сказати краще, на цікаве тавро.

— Але що воно означає, це тавро? — спитав я його.

— А це, бачите, коли в 1664 або 5 році з українськими козаками ходив наказним гетьманом Іван Золотаренко, то наші козаки не схотіли брати платні московською монетою, ось їм і видали австрійськими талярами, поклавши московське тавро на кожний таляр.

Надивившись на рідкості Антона Карловича, я вийшов у садок, залишивши свого товариша помріяти на самоті, себто трохи здрімнути.

Я обійшов увесь сад, або, краще сказати, парк, і не міг доволі налюбуватися на красу

дерев, чистоту доріжок та й взагалі правдиво німецьку охайність, з якою це все утримується. Наприклад, у кого, окрім німця, ви побачите, щоб між овочевими деревами були понасажувані кавуни, дині та навіть кукурудза? У Німеччині це зрозуміле, але в нас цього просто не збагнеш.

Із саду вийшов я на греблю, пообсажувану вербами. Налюбувавшись чистеньким, чепурним млинком з одним гуркотливим колесом та пройшовши греблю, я опинився в селі.

Хат у селі всіх, може, зо двадцять. Та що ж це за краса, — що хата, то й картина!

— Ось, — подумав я — і невеличке село, та весело. Спробував я у стрічного селянина спитатись, чи можна в них буде найняти коні до П[рилуки].

— Можна, чому не можна, — хоч пару, хоч дві пари, так можна.

— Добре. Так я зайду потім, поторгуюся.

— Добре, поторгуйтесь.

За селом я побачив панську клуню, позаставлювану скиртами всякого збіжжя. Підійшовши до клуні, я спіткав токового, і він показав підурядний йому тік, чи клуню. Я, як не агроном, дивився на все поверхово й розпитував теж поверхово; але з усього, що бачив та чув, я зробив висновок, що й завзятим агрономам не завадило б повчитися дечого в Антона Карловича або хоч у його токового.

Спитав я його й про гуральню, чом, мовляв, Антін Карлович, маючи стільки збіжжя, не побудує собі хоч невеличкої гуральні, і дістав таку відповідь:

— Бог їх святий знає. Я й сам їм казав, щоб збудували хоч невеличку. Навіщо? — кажуть — щоб п'яниць голих по світі пускати? Не треба! Вони в нас такі дивні, і, Боже борони, як вони цієї проклятої горілки не люблять!

— Справді дивний чоловік. Ну, а селяни питають в вас у селі є?

— Ані одного.

— Дуже добре. Куди ж ви збуваєте своє збіжжя?

— А куди збуваємо? Нікуди більше, як у Д[егтярі]. Бачте, пани там бенкетують, а селяни голодують. Та ще мало того: у селі, окрім корчми, що вулиця, то й шинок, а в кожному шинку для примани людей катеринка грає. Ось селянин сердешний і пропиває останню нитку під німецьку музику. Сказано: мужик — дурень.

— Зате пани змудріли! О, філантропіє! — подумав я та й розпрощався з токовим.

Підійшовши до греблі, я мимоволі спинився, щоб полюбуватися на старі верби, що опустили свої довгі зелені віти у світлу, прозору воду. А з-за цих розкішних вітів, з протилежного боку ставка, визирає з темної зелені білесенька, усміхнена хатка Антона Карловича і, як красуня милується своєю вродою перед дзеркалом, так вона милується собою в прозорому тихому озері.

— Розкіш! — подумав я й пішов через греблю до чепурненької хатки.

Під цей час Антін Карлович повернувся від своїх пацієнтів і, на велику мою втіху, привіз із собою милого мого віртуоза та ще й з віолончелею. Ми зустрілися з ним при вході до садка й по-приятельському привіталися, як дуже давні знайомі.

До нас підійшла Маряна Якимівна і, без церемоній взявши мене за руку, сказала:

— Ви, певно, найблагодійніша людина, коли полюбили нашого милого Тараса

Федоровича. Від щирого серця вам дякую.

Я мовчки поцілував її руку. У цю хвилину підійшов до нас Антін Карлович.

— Дивись, дивись, що наш гість робить! — сказала вона, звертаючись до чоловіка.

— Нічого, нічого, — казав, посміхаючись, Антін Карлович. — А чи не краще буде, як ми підем та до борщу позалицяємось? Як ви думаєте, Маряно Якимівно?

— Та й справді краще. Прошу ласкаво, панове! — сказала вона, звертаючись до нас, і ми пішли обідати.

Чи багато з вас, панове, що маєте хоч одну кріпацьку душу, посадить біля себе кріпака, хоч би людина ця була найбільшим генієм у світі! Ручуся, що ні одного не знайдеться, окрім правдиво благородного Антона Карловича.

Тарас Федорович сидів між пустунками Лізою та Натусею, і вони йому, сердешному, не давали підчас обіду спокою. Чудова, благородна рівність? Ось як треба б жити між собою людям! Так що ж маєш робити? Не можна! Між іншим я почув кілька французьких речень, що ними обмінялись Тарас Федорович та гувернантка. Цим остаточно полонив мене мій милий віртуоз.

По обіді ми, себто чоловіки, пішли до Антона Карловича в хату покурити. Та я не курець, і віртуоз мій, як виявилось, також, тому ми пішли собі пройтись по садку, аж вийшли на невеличку лощовину, де стояв невеличкий стіжок свіжого сіна. Не встояв я проти такої могутньої спокуси. Знявши краватку та сурдут, я приліг, прихилився на запашне сіно, а за мною, розуміється, так само й мій товариш. А щоб дрімота не взяла, зняв я здалека мову про двох дівчаток, що жили, так би мовити, на харчах у вельмишановного Антона Карловича.

— Які милі, прекрасні діти! — сказав я.

— І додайте, щасливі діти. Я не знаю, що з них було б, якби біля нашого розкішного села не було цієї ферми й цих добрих людей.

— А справді розкажіть мені, що це за оригінальна мати, що так виховує своїх дітей. Мені здається, що в таких літах дітям ніхто не може стати за матір.

— Маряна Якимівна зовсім її заступила для них. Ось що! Софія Самійлівна, їх мати з наймення, — дама з великого світу, а головне — красуня. Красуні стає ніяково, коли її хто питає про здоров'я її дітей. Для неї це те саме, що сказати: як ви, Софіє Самійлівно, попоганіли. До того ж вона, як дама світська, після кожного балю (а їх у нас буває щороку три, року ж переступного й чотири) мусить оддавати візити своїм гостям. А гостей, самі бачили, скільки понаїхало. А 17 вересня так удвоє стільки понаїде, ні на яку погоду не зважаючи, бо тоді вона сама іменинниця. Поки віддасть візити, гляне — другий баль готується, там третій... Отак і проходить рік. А там, як вибереться час, треба й до Петербургу поїхати: а то, каже, між цими хахлами зовсім зачерствієш. Так самі подумайте, чи за таким життям має вона час для дітей. І, на мою думку, вона нічого кращого вигадати не могла, як оддати їх до рук Маряні Якимівні.

— Я з вами згоден, що вони розумно зробили, та чи добре, це інше питання.

— Авжеж, тут серце матері сховалось під себелюбством світської красуні. Я, одначе, чув, що вона якось недавно про них згадала. Років за два вона хоче вислати їх до Смольного інституту: у п[олтав]ському, мовляв, вони зробляться хахлячками.

— І це правда. Як же вона не побоялася віддати їх М[аряні] Якимівні? А може вона думала їх охоронити французькою гувернанткою та німкеню-покоївкою?

— Та де там! німецька покоївка сама швидко хахлачкою стане, а за гувернантку нема що й казати. Послухайте, що я вам розкажу. Адольфіні Францівні заманулося вчитися російської мови. Ось Маряна Якимівна вчить її, та замість того, щоб навчити її російської мови, навчила її української. Софія Самійлівна через це мало не посварилася з Маряною Якимівною. І знаєте ще що: вона чудово співає деяких наших пісень. Попрохаймо її, щоб вона нам хоч одну заспівала.

— Неодмінно.

— Ось вони! ось вони! — почули ми недалечко дитячі голоси, і ледве встигли вдягнути сурдути, як підбігли до нас Ліза та Натуся і, схопивши поли сурдута Тараса Федоровича, потягли [його] в садок, примовляючи:

— Ходім, ходім! Вас мама просить грати.

Пройшовши кілька кроків слідом за мистцем, я побачив Адольфіну Францівну, що стояла, прихилившись до дерева, і, підійшовши до неї, сказав їй якийсь комплімент по-українському, на що вона зробила милу міну та зовсім не соромливо відповіла мені: “спасибі!” Ми пішли слідом за дітьми, розмовляючи, як близькі знайомі. Між іншим, на доказ свого знання української мови, гувернантка прочитала мені два вірші:

Катерино, серце моє,
Лишенько з тобою.

І з таким милим виразом прочитала вона ці вірші, що, коли б не знав я, що вона францужка, то, не вагаючись, сказав би, що вона моя справжня землячка.

Залицяючись до мадам Адольфіні по-хахляцькому на французький манір, ми трохи відстали від дітей та арештованого [ними] мистця, коли ж підійшли до дому, то на ганочку наш мистець грав уже на скрипку танкову українську пісню, а перед ганочком Ліза й Натуся, піднявши догори рученята, начебто прикляскуючи, танцювали, примовляючи:

Гоп-чук гречаники,
Гоп-чук печенії.

Антін Карлович, сидючи на ганочку, добродушно посміхався, а Маряна Якимівна брала по черзі дітей на руки й цілувала з найщирішою материнською ніжністю. Оподалік стояла німкеня-покоївка і, захопившись жвавим мотивом пісні, прикляскувала в такт пальцями.

Тільки простодушні щасливі люди можуть згрупуватися в таку картину.

У садку, окрім хати Антона Карловича, була ще невеличка хатка з повіткою, і замість призьби стояли навколо гратчасті дерев'яні лавки, а перед хаткою стара липа і навколо неї — теж лавка, та не дерев'яна, а з дерну. Хатка ця була майстернею (себто робітнею) Маряни Якимівни. Тут сушилися овочі, варилися варення й фабрикувалися всякі знамениті настойки та наливки. А під липою Маряна Якимівна спочивала після трудів.

До цієї хатки виносили на ціле літо фортепіано, бо Маряна Якимівна, не зважаючи на свій прозаїчний вік та працю коло питва та істивного, зосталася в душі артисткою і любила в години дозвілля забувати про своє прозаїчне насущне існування та линути в світ гармонії, в небесні краї божественної фантазії.

Часто й довго сидючи під липою, добрий Антін Карлович курих свою сигару і слухав холодних практичних думок поета. Наче сніг перед лицем весіннього сонця, німецька фантазія оживала, сигара гасла в устах, і старий молодів.

Ось до цієї заповідної хатки Маряна Якимівна запросила своїх гостей пити чай.

Після чаю в хатці запалили свічки. М-ле Адольфіна без усяких просьб та намовлювань (як воно звичайно з вихованими паннами буває) сіла до фортепіана, а Тарас Федорович озброївся віолончелею, і після кількох акордів тихо, гармонійно, неначе з неба, залунала одна з божественних сонат божественного Бетховена.

Ми всі zostались під липою і підчас сонати сиділи, затаївши духа; навіть жваві діти — і ті пригорнулись до Маряни Якимівни, затихли і тільки, посміхаючись, поглядали одна на одну.

Після сонати Бетховена заграли не менш по-мистецькому й дві сонати Моцарта, потім деякі місця з славного “Requiem” та на закінчення зовсім несподівано:

Ходить гарбуз по городу...

Діти біля Маряни Якимівни закричали, а Антін Карлович пішов до хатки закурити сигару.

Тарас Федорович розвів такі варіяції на цей напіввеселий, напівсумний мотив, що діти знов мовчки притулились до колін Маряни Якимівни, а в Антона Карловича знов сигара погасла.

Чи багато людей у багатстві та розкошах проводять свої довгі вечори так нецеремонливо-просто і так велично-прекрасно, як ми, люди прості, мало не вбогі, провели оцей незабутній вечір? Я думаю, що не багато. І виходить, що справді прекрасному та велично-духовному не треба позолочуваних, ані навіть золотих ремісницьких оздоб.

Скінчивши варіяції, артисти наші вийшли з хати та звернулися до Маряни Якимівни з проханням, щоб і вона щонебудь для них заграла. Вона відмовилась. Ми приєднались до них — ніщо не допомгло:

— Завтра — каже — заграю, бо ж сьогодні це буде хрін після меду. Ходімо краще на прохідку. Ось дивіться, місяць з-за дерев виглядає.

І з цими словами вона ввійшла до хатки, погасила свічки, причинила й замкнула двері, і ми всі, весело балакаючи, пішли любоватися, як повний місяць визирає з-за млинів та з-за старої верби й відбивається в темній, прозорій воді. Мене зовсім зачарували і декорації, і оці добрі, прості люди.

Довго ми ще прохожувались по садку вдвох із Тарасом Федоровичем, який мене просто причарував до себе. Він, як це звичайно буває з довірливими добрягами, розповів мені історію свого сумного дитинства без усякого з мого боку намагання, як це теж звичайно буває поміж літературною братією, і розповів мені тому, що я його слухав з увагою, чи то, краще сказати, із спочуттям.

— “Батька — казав він — я не памятаю, і мати моя мені ніколи про нього нічого не казала. Власної хати ми теж не мали і, як то в нас кажуть, жили “в сусідах”, себто переходили від одного господаря до другого, аж я почав ходити. Тоді вона, ставши вже вільніша, хотіла найнятися в когонебудь на рік, але її ніхто найняти не хотів, не знаю чому;

може через мене, або тому, що вона була така худа та бліда; тільки, обійшовши без успіху всі села, найнялась вона нарешті в жида в корчмі. Не можу вам сказати, скільки саме літ прослужила вона в жида, знаю тільки, що був я вже чималим хлопцем, коли вона померла. А вмерла вона, оскільки пригадую, від сухіт. І як тепер памятаю, кілька день перед смертю прийшла вона до своєї комірчини, або, краще сказати, до стійла у хліві, лягла й більш уже з хліва не виходила. Кілька хвилин перед її смертю я приніс їй води в кухлику. Але вона вже не могла ні пити, ні говорити, а тільки поманила до себе рукою і, коли я до неї схилювався, ледве-ледве доторкнулась рукою до моєї голови, поцілувала мене, і дві сльози викотилися з її очей, що вже меркли. Потім вона тихо зідхнула й умерла.

“Сотський поховав її за карбованця, що їй був винен жид. А я вештався по селі, аж пристав до громади старців. Серед старців був сліпий кобзар, чи бандурист; йому й нараjali мене, як сумирного хлопця. Він і взяв мене замість свого попереднього поводитаря.

“І, знаєте, мені сподобалось моє нове становище, бо я мав хоч абиякий, а все ж притулок. А ще більш подобався мені сліпий, якого я водив. Це був молодий ще чоловік і, памятаю, надзвичайно худорлявий та з довгими пальцями. Особливо ж мені подобалось, коли він сам для себе, поволі перебираючи струни бандури, тихесенько підспівував:

На морі синьому, на камені білому
Ясний сокіл квилить-проквиліє...

“Щось надзвичайне бачила моя дитяча уява в звуках та словах цієї тужливої пісні.

“Ось такий самий, як і тепер, був у Д[егтярях] баль з тою тільки різницею, що тоді й для старців обід варили, а тепер уже не варять. Ось і ми з юрбою старців прийшли на обід. Сидимо ми собі під деревом, і, дожидаючись обіду, наладнавши кобзу, кобзар мій заграє. Нас люди так і обступили. Грає він, а я розглядаюсь навкруги й бачу — до нас пани з панночками [йдуть]. Натовп, звичайно, розступився перед панами, і сама Софія Самійлівна підійшла до мене і, поплескавши мене по лиці, промовила: “який гарненький!” І, звернувшись до панів, сказала: “я його неодмінно возьму до себе за пажу.”

“Так воно й сталося! Другого дня я вже належав до численної двірської челяді. Та через те, що я, не знаю чому, не виявив хисту до обов'язків пажу, мене почали вчити співу, і я показував успіхи. А потім почали мене вчити також і грати, спершу на скрипці а потім і на віолончелі. — Ось вам моя проста історія, — додав він і замовк.

— Сумна, правду сказати, історія!

— Що ж робити? Минуле моє — справді сумне, але теперішнє таке безнадійне, таке безрадісне, що якби не ці благородні люди, я не знав би, що з собою й робити.

— Не зневіряйтесь, мій друже, любіть своє прекрасне мистецтво, і Господь заспокоїть вашу стражденну душу та пошле щасливий кінець вашому терпінню.

— Не знаю, чи мій лист застане Михайла Івановича в Петербурзі.

— О, напевне! Він нікуди не виїхав; це було б відомо.

— Та й чи можна надіятись, що мій лист може мати успіх?

— Без усякого сумніву. Я дуже добре знаю Михайла Івановича. Це найдобріша, найблагородніша істота! Одне слово, це найдобродушніший артист. Ще ось що. Я завтра розпрощаюся з вами надовго, а може й назавжди, але ви й ці добрі люди, та ці години, що

ми їх укупі з вами провели, такі дорогі моєму серцю, що для мене найбільшим дарунком були б ваші хоч коротенькі листи. Прошу вас, сповіщайте мене хоч вряди-годи. А про наслідки вашого листа до Михайла Івановича повідомте мене неодмінно. Завтра я дам вам свою адресу.

— І він обіцяв мені вести щоденник та щомісяця посилати його мені замість листів.

— Мені — сказав він — так любо перед вами у всьому відкриватись, і ви з такою увагою слухаєте мене, що я й пишучи, уявлятиму собі, що оповідаю вам особисто про свої вражіння.

У хаті Антона Карловича світився ще вогонь, коли ми підійшли до неї, але руху вже не було ніякого. Вергілій мій так завзято хропів, що аж за хатою чути було. Незабаром і ми почали йому вторувати.

Назавтра вранці я пішов на хутір найняти коні з возом, щоб їхати з супутником до П[рилуки], але Антін Карлович здогнав мене вже на греблі та завернув додому, кажучи, що добрі люди так не роблять, а Маряна Якимівна й чути не хоче, щоб ми раніше, як за три дні, покинули ферму: “Діти — і ті заплакали, почувши про такий неделікатний ваш учинок.”

Від Маряни Якимівни вислухав я ще більш переконливу орацію. “І не думайте, — казала вона — і не помишляйте! Скільки на світі живу, так ще не бачила, щоб добрі люди вже другого дня із гостини виїздили; та ще й селянськими кіньми! Не те, що в нас, але, гадаю, і в німців так не ведеться; чи так, Антоне Карловичу? Ти ж німець, правда?”

— Такий я німець, як ти німкень, — сказав Антін Карлович і засміявся.

— Ось і Тарас Федорович у нас зостанеться, — казала далі Маряна Якимівна.

— Йому тепер після балю там зовсім нема чого робити. А Адольфіна обіцяє нам сьогодні українських пісень співати; діти як обіцяють вам хоч цілий день танцювати “гречаники”.

— І метелицю, мамо, — промовили разом обидві дівчинки.

Встояти було не сила, і я піддався. Вергілій мій почав було говорити про службу, про обовязки, про куратора.

— Вже хоч би ви мовчали, а то разносились із своїм куратором... справді, ейбогу! А ще старий знайомий... Ходім краще до моєї хати чай пити, а то з вами не добалакаєшся.

Переглянулись ми з Вергілієм та й пішли мовчки за Маряною Якимівною.

Погостювали ми в цих добрих людей іще два дні, і за цей час вдалося мені нарисувати олівцем кілька краєвидів щасливої ферми та — майже тільки контурами — цілу нашу компанію; на першому ж плані помістив я Натусю та Лізу, як вони танцюють “гречаники”. Усе це ледве-ледве зарисоване. А проте ось уже двадцятий рік минає, як я любувався на цю живу картину, і, дивлячись на цей ескіз, начебто знову люблюсь на цю живу картину і навіть чую скрипку та прикляскування пальцями служниці-німкені.

Здається мені, що ніякий геніальний опис обличчя та місцевости не може так оживити того, що давно минуло, як кілька ліній, вдало проведених олівцем. Так це принаймні на мене впливає.

На четвертий день перебування нашого на благодатній фермі, десь коло десятої години вранці, гостинні й щасливі мешканці ферми з цілим своїм домом відпровадили нас,

як найближчих своїх друзів. Навіть Натусю та Лізу взяли з собою. І відпровадили не тільки через греблю, а навіть через село аж до самої клуні. Тут ми всадовились у вигідній нетичанці Антона Карловича, запряженій парою добрих коней, та й покотили по гладкій, звертистій дорозі.

Довго стояли друзі наші на одному місці й махали хустками. А одне з дівчаток, щоб краще було видно його хустку, скочило Антонові Карловичу на плече й з усієї сили махало хусткою. Нетичанка покотила швидше й швидше, і група наших друзів ледве мріяла на обрії. Ще чверть верстви, маленька логовина — і друзі зникли за обрієм. Я ще раз подивився позад себе, виїхавши на пагорок, та ба! окрім клуні та скирт, на обрії нічого не було видко. Мені стало сумно, так сумно, начебто я на довгий, неокреслений час розлучався із своїми близькими. Так воно й сталося.

Цілу дорогу приятель мій мовчав, з чого я дуже тішився, бо нездатний був провадити найпустішу розмову. Незабаром на обрії показалося наше місто П[рилука], а трохи ближче з-за темного лісу визирнули білою бляхою криті бані соборної церкви Г[устин]ського монастиря.

Коли ми проїздили повз цей замок-монастир, що його [саме] відновляли, мене надзвичайно прикро вразила нова, ще невиваплена чотирьохкутна вежа з плескатим дахом, ніби каланча.

— Що це за потвора стирчить? — спитав свого приятеля.

— Це дзвіниця відновленої домової настоятельської церкви, що над малими воротами.

— І це, мабуть, якийсь костромський мастак-мужичок таку штуку змайстрував?

— Ні, вибачайте, не мужичок, а справжній патентований мистець!

— Як же він майстерно підробився під византійський стиль!

— Будьте ласкаві, не глузуйте з нашого мистця. Його кваплять і грошей не дають. А ось як поїдете з П[рилуки] на Н[іжен], так побачите у селі поміщиці К. справжній “храм царя”, що його цей мистець збудував. Навіть наш освічений знавець і протектор мистецтв Н., можна сказати: меценат наших днів, — і той подивився та й рота роззявив, а про неосвіченого вже й не казати.

— Честь і слава вашому мистцеві.

Тимчасом ми вїхали до міста, а за годину я вже прощався з шановним педагогом, прохаючи його записувати — науці на користь — усе, що торкається археології і взагалі народньої вдачі, а саме; прислів'я, приказки, пісні, перекази тощо. А найпаче просив я його від часу до часу сповіщати мене про наших добрих друзів на фермі. Він обіцяв мені все по змозі виконати. І ми розлучились — розлучились надовго.